

УДК 336.5

В. А. Криклій,
к. е. н., Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <http://orcid.org/0009-0005-9122-2286>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.211

СОЦІАЛЬНЕ ТА ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ГЕНЕЗИС, СУТНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

V. Kryklii,
PhD in Economics, Taras Shevchenko Kyiv National University

SOCIAL AND PENSION ENSURANCE: GENESIS, ESSENCE AND PROBLEMS OF DEVELOPMENT IN UKRAINE

Статтю присв'ячено актуальним проблемам соціального та пенсійного забезпечення в Україні. Автор підкреслено, що це той чинник, від якого залежить цивілізаційний розвиток будь-якого суспільства та який набуває особливої уваги у складних умовах сьогодення, оскільки це засіб збереження стабільності і злагоді в суспільстві та інструмент, за допомогою якого держава може впливати на рівень життя людей та отримувати підтримку урядового курсу. У статті проведено глибокий аналіз еволюції наукових поглядів на соціально-економічну сутність цих понять, визначено їх зміст, складові, відмінності та їх контроверсійну природу. Дослідження також висвітлює еволюцію підходів та джерел соціальної підтримки населення. Зазначено, що перш, ніж дійти до свого сучасного стану, системи пенсійного забезпечення розвинутих країн світу пройшли складний та тривалий шлях розвитку, який веде ще з давніх давен. Автор зазначає, що у міру становлення розвитку громадських стосунків, людство прагнуло створити такий устрій суспільства, який дозволяв би забезпечити справедливе й матеріальне благополуччя для усіх індивідів. Також розглянуто еволюцію процесу розвитку форм, методів, механізмів і систем соціального захисту та пенсійного забезпечення населення. Досліджено світовий досвід існуючих систем пенсійного забезпечення в розвинутих країнах. Особливу увагу приділено визначенню ролі і місця пенсійного забезпечення в політиці соціальної держави. На основі проведеного аналізу було окреслено основні принципи подальшого розвитку пенсійного забезпечення, а також методологічні підходи до подальшого реформування системи соціального та пенсійного забезпечення на сучасному етапі розвитку України, зокрема, щодо необхідності диференційного підходу до різних верств та груп населення, розробки законодавчо закріплених економічних прав і соціальних гарантій пенсійного забезпечення на всіх рівнях економічної діяльності. Наголошено на комплексному підході й використанні різних методів і важелів в ході реалізації реформування діючої системи соціальної підтримки населення, а також на неможливості її проведення у відриві від реформи заробітної плати і системи оподаткування, без розвитку фінансової інфраструктури економіки та підйому кожного виду економічної діяльності.

The article is devoted to current problems of social and pension ensurance in Ukraine. The author emphasizes that this is the factor on which the civilizational development of any society depends and which is gaining special attention in today's difficult conditions, since it is a means of maintaining stability and harmony in society and a tool by which the state can influence the standard of living of people and to receive support from the government course. An in-depth analysis of the evolution of scientific views on the socio-economic essence of these concepts was carried out, their content, components, differences and their controversial nature were determined. The study also highlights the evolution of approaches and sources of social support for the population. It is noted that before reaching its current state, the pension systems of the developed countries of the world went through a difficult and long development path, which has been going on since ancient times. The author notes that as social relations developed, humanity strove to create such a system of society that would ensure fair and material well-being for all individuals. The evolution of the process of development of forms, methods, mechanisms and systems of social and pension provision of the population is also considered. The world experience of existing pension systems in developed countries is studied. Particular attention is paid to determining the role and place of pension in the policy of the welfare state. Based on the analysis, the main principles of the further development of pension ensurance were outlined, as well as methodological approaches to the further reform of the social

and pension insurance system at the current stage of development of Ukraine, in particular, regarding the need for a differential approach to different strata and groups of the population, the development of legally established economic rights and social guarantees of pension insurance at all levels of economic activity. The comprehensive approach and the use of various methods and levers during the implementation of the reform of the current system of social support of the population, as well as the impossibility of carrying out the reform of the pension system in isolation from the reform of wages and the taxation system, without the development of the financial infrastructure of the economy and the rise of every type of economic activity are emphasized.

Ключові слова: пенсії, заробітна плата, рівень життя соціальний захист, соціальне забезпечення, пенсійне забезпечення, пенсійна реформа.

Key words: pensions, salary, standard of living, social protection, social insurance, personal insurance, pension reform.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Соціальне та пенсійне забезпечення — невід'ємна складова політики держави, відповідальної за добробут, розвиток і безпеку своїх громадян. Це той чинник, від якого залежить цивілізаційний розвиток будь-якого суспільства. З'ясування сутності соціального та пенсійного забезпечення, їх місця в політиці соціальної держави набуває особливої актуальності у складних умовах сьогодення, адже соціальний захист — це засіб збереження стабільності та злагоди в суспільстві, що трансформується, інструмент, за допомогою якого держава може впливати на життя людей, отримує підтримку урядового курсу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У науковій літературі існує значна кількість наукових робіт, присвячених питанням соціального та пенсійного забезпечення. Теоретичні та методологічні засади цієї проблематики закладені в роботах Платона, Т. Мора, Т. Компанелли, А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса, А. Маршалла тощо. Вагомий внесок у розвиток теоретичних засад у цій сфері на сучасному етапі зробили такі вчені, як В.Д. Базилович, Е.М. Лібанова, І.О. Лютий, В.І. Міфценко, С.В. Науменкова, В. Рудик, А.В. Федорченко, О.В. Ярошенко та ін. Проте багато аспектів соціально-економічної сутності пенсійного забезпечення, його складових та принципів на сучасному етапі залишаються дискусійними або недостатньо дослідженими. Теоретична та практична значимість розробок у цій області зумовлює необхідність подальшого розширення та поглиблення наукових досліджень.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою даної роботи є дослідження соціально-економічної сутності соціального й пенсійного забезпечення, виокремлення їх складових та принципів функціонування, а також визначення актуальних проблем та шляхів їх подальшого розвитку в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Здійснення реформи соціального та пенсійного забезпечення є одним з найважливіших завдань, що стоїть сьогодні перед кожною країною. Від того, як буде вирішено це завдання, залежить рішення багатьох актуальних макроекономічних й соціальних проблем, оскільки стан діючої системи соціального та пенсійного забезпечення є однією з найгостріших соціально-економічних проблем. Поняття "соціальний захист" у широкому розумінні визначають як діяльність держави, спрямовану на забезпечення формування й розвиток повноцінної особистості, виявлення й нейтралізацію негативних факторів, що впливають на неї, створення умов для самовизначення і ствердження у житті. А у вузькому розумінні визначають як сукупність економічних і правових гарантій, що забезпечують додержання найважливіших соціальних прав та рівня життя громадян [1, с. 83].

Соціальний захист, на відміну від соціального забезпечення, передбачає гарантії щодо охорони праці, здоров'я, навколишнього середовища, оплати праці та інші заходи, необхідні для нормальної життєдіяльності людини й функціонування держави. Соціальне забезпечення у порівнянні із соціальним захистом є вужчим поняттям і позначає практику виплати пенсій, соціальної допомоги, соціального догляду. Виходячи з міжнародних стандартів соціальне забезпечення включає також право на медичну допомогу, медичне страхування, державну підтримку сім'ї, материнства і дитинства, утримання й виховання за державні кошти дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування [2]. Можна зустріти й ширше тлумачення соціального забезпечення, що дозволяє говорити не лише про розбіжності в поглядах науковців, а й про близьке смислове навантаження понять "соціальний захист" та "соціальне забезпечення". Зокрема, Б. Стичинський відносить до предмета права соціального забезпечення такі види розподільчих відносин: забезпечення пенсіями; забезпечення допомогою різних категорій громадян; соціальне обслуговування осіб похилого віку й непрацездатних громадян; безплатне медичне обслуговування й лікування; санаторно-курортне лікування; соціальна допомога сім'ям, які мають дітей; забезпечення житлом за рахунок державного чи

комунального житлового фонду; надання освітніх послуг й безплатної чи пільгової можливості користуватися досягненнями культури тощо [3, с. 86—87].

Проведений аналіз дозволяє, на наш погляд, виділити такі основні напрямки в трактуванні поняття "соціальне забезпечення": як форми контролю держави за додержанням соціально прийнятого рівня життя та як сукупності дій та заходів щодо механізму реалізації державно — управлінських рішень. Виходячи з вищевказанного, основними завданнями соціального забезпечення в Україні, на наш погляд, є: забезпечення мінімального рівня заробітної плати, її індексації згідно з прожитковим мінімумом, встановленим Верховною Радою України; задоволення належного рівня охорони здоров'я та освітньо-культурних потреб задля всебічного розвитку особистості; захист купівельної спроможності малозабезпечених громадян; вирівнювання рівнів життя окремих категорій населення тощо.

Спільним для зазначених відносин є те, що вони мають майновий характер, виникають у зв'язку з обов'язковим забезпеченням за рахунок держави осіб, які цього потребують, і не передбачають взаємних матеріальних зобов'язань з боку громадян. Їх сукупність становить предмет права соціального забезпечення [3, с. 87].

Особливо хотілося б зосередитись на пенсійному забезпеченні, як важливої складової соціального забезпечення. Криза, яку переживає державна пенсійна система сьогодні значною мірою криється в самій системі пенсійного забезпечення, а також в законодавстві, яким вона закріплюється. До актуальних проблем у цій сфері, на наш погляд, можна віднести: недосконалість взаємин пенсійного і державного бюджетів; індексація пенсій, що не враховує наявності фінансових джерел; нераціональна структура пенсійних прав, значну долю у яких займають пільги для безлічі професій.

Проблеми, що створилися, обумовлюють необхідність вдосконалення існуючої системи пенсійного забезпечення. А концепція пенсійної реформи пропонує перехід від розподільної до накопичувальної системи фінансування пенсій. Крім того, у багатьох країнах світу специфіка її побудови пенсійної істотно впливає на рівень заощаджень, а тим самим на масштаби інвестиційного процесу.

Слід також зазначити, що перш, ніж дійти до свого сучасного стану, пенсійні системи розвинених країн світу пройшли свій складний тривалий шлях розвитку, який веде ще з давніх давен. До теперішнього часу людство, у міру становлення і розвитку громадських стосунків, прагнуло створити такий устрій суспільства, який дозволив би забезпечити справедливість, свободу, матеріальне благополуччя і щасливе життя для усіх індивідів. У наукових роботах вчених різних економічних шкіл і напрямів розглядалося питання соціальної підтримки населення (особливо непрацездатної його частини). На цю проблему звертали увагу у своїх працях, зокрема: Платон, Аристотель, Т. Мор, А. Сміт, Т. Кампанелла, Д. Рикардо, К. Маркс, А. Маршалл та ін [5—8].

В основі будь-якої соціальної політики суспільства, навіть тоді, коли в суспільстві ще немає самого поняття "соціального захисту," лежить боротьба з бідністю. Бідність — явище, яке в історії нашої планети було вла-

стиво усім людським цивілізаціям. Воно має імовірнісну і відносну природу, чинить в більшості своїй негативний вплив на усе суспільство, а тому вимагає певної діяльності усього суспільства по його мінімізації.

Навіть вже в первісному суспільстві виявляються мрії про матеріальний достаток, про злагоду індивідів один з одним. У цей період проявляються такі необхідні для виживання та розвитку суспільства людські якості, як людська солідарність, взаємодопомога в праці, а не егоїзм окремої особи.

В процесі еволюції людського суспільства, перемагав той вид, в якому найбільше було розвинене почуття взаємної підтримки. Переважно виживали в тому середовищі, де почуття колективного самозбереження брали гору над почуттям особистого.

В міру появи і розвитку приватної власності на засоби виробництва, виникає і зміцнюється держава, що охороняє її. У думках стародавніх вчених, виникають мрії про утопічний громадський устрій, який забезпечив би щастя для усіх і кожного на основі міцної і справедливої державної влади. Так, наприклад, класична доктрина Платона і Аристотеля ґрунтується на управлінні державою. Платон був "першим політичним ідеологом, що мислив в термінах класів," — вважає Карл Поппер [6]. Роздумуючи над розподілом людей на багатих і бідних Платон вважав, що держава складається як би з двох держав: одну складають бідні, другу — багаті, і усі вони живуть разом, роблячи один одному усілякі підступи. Таке товариство людей переслідує страх і невпевненість, здорове суспільство має бути іншим. У своїй праці "Держава" Платон припускав, що нове, науково — спроектоване суспільство здійснюватиме не тільки принципи справедливості, але і забезпечуватиме соціальну стабільність і внутрішню дисципліну. Саме таким він уявляв собі суспільство, кероване правителями [6].

Аристотель у своїй праці "Політика" [7] також розглядав питання про соціальну нерівність. Він писав, що в усіх державах є три класи: один клас — дуже багатий; інший — дуже бідний, а третій — середній. Третій — найкращий, оскільки його члени за умовами життя найбільш здатні наслідувати раціональні принципи. На його думку, з бідняків виростають злочинці, а з багатів — шахраї. Роздумуючи про стабільність держави, він відмічав, що необхідно думати про бідних, бо у державі, де безліч бідняків виключено з управління, неминуче буде багато ворогів. Адже бідність породжує бунт і злочини там, де немає середнього класу, а бідних величезна більшість, внаслідок чого виникають ускладнення, і держава приречена на загибель. Аристотель виступав як проти влади бідняків, позбавлених власності так і проти егоїстичного правління багатого плутократії. На його думку, краще б суспільство формувалося з середнього класу, оскільки держава керується краще всього, коли цей клас численніший і сильніший, ніж обидва інших, разом узятих бо забезпечується громадська рівновага.

Епоха Відродження принесла людству утопічний соціалізм, опис ідей якого бере початок з книги "Утопія" Т. Мора [8]. Його ідеальний громадський устрій на острові Утопія по своєму державному устрою наближається до республіки, де нема ні приватної власності,

ні бідних та багатих, а продукти харчування і вироби ремісників отримуються безкоштовно з міських ринків. Усі працюють по 6 годин на добу, а свій вільний час використовують на фізичний і інтелектуальний розвиток. Люди ж на виборних посадах стежать, щоб усі займалися корисними справами.

Подальший розвиток ідеї утопічного соціалізму отримав у книзі "Місто Сонця" Т. Кампанелли [8], де описана громада без приватної власності і класів. При цьому розподіл матеріальних благ є зрівняльним. Зміст ідей соціальних утопій зводиться до забезпечення соціальної справедливості суспільства через відношення до людини як до особи шляхом забезпечення соціального захисту кожного члена суспільства на основі права на працю, а також рівності у використанні громадського майна і загальних результатів праці, гідного забезпечення старості. При цьому бажаного результату можна досягти тільки на основі раціонального керівництва усіма процесами в суспільстві.

Ідеї соціальної справедливості отримали подальший розвиток в працях А. Сміта, К. Маркса і інших учених [4; 5]. Висновки А. Сміта зводилися до того, що незалежно від підтримки уряду та якості його роботи, існує незалежний суспільно — координаційний механізм, регулюючий економічні процеси в суспільстві. Причому механізм настільки сильний, що всі урядові заходи, що йдуть з ним урозрід виявляються зведеними нанівець. В основі цього механізму, як вважав А. Сміт, лежить егоїзм людей. Підтвердженням чому є безліч прикладів з наших днів. Так, зокрема, на початку 80-х років, для купівлі більшості предметів споживання громадянам Польщі доводилося вистояти довгі черги. Тоді уряд ввів порядок, згідно з яким кожне третє місце в черзі відводилося для вагітних жінок і інвалідів. В наслідок чого, більшість жінок почали стверджувати, що вони вагітні, а інваліди, що мають посвідчення, стали "торгувати" своєю пільгою. Тому це урядове рішення мало негативні наслідки.

А. Сміт в 1776 році опублікував результати свого аналізу в книзі "Дослідження про природу і причини багатства народів". На думку А. Сміта [5, с. 196—235], виходячи з його ідей природного порядку, усі люди у своїх діях керуються тільки прагненням до особистої вигоди, роблячи один одному послуги, обмінюючись працею й її продуктами. Важливо відмітити що, переслідуючи особисту вигоду, кожна людина сприяє інтересам усього суспільства — зростанню продуктивних сил. Саме розподіл праці зв'язує людей егоїстів і індивідуалістів в єдине суспільство. В цілому, погоджуючись з ідеями А. Сміта слід зазначити, що історії відома значна кількість прикладів, коли люди безкорисливо допомагали іншим, про що свідчать різні меценатські рухи у всьому світі.

К. Маркс, у своїх працях сформулював і послідовно проводив думку про те, що джерелом соціального розвитку виступає боротьба між антагоністичними громадськими класами [5, с. 348—380]. По К. Марксу класи виникають і протиборствують на основі різного положення і різних ролей, що виконуються індивідами у виробничій структурі суспільства. Сам К. Маркс відмічав, що заслуга відкриття існування класів і їх боротьби між собою, йому не належить. Дійсно з часів Платона, коли буржуазія вийшла в XVIII столітті на сцену історії, багато економістів і філософів ввели в суспільствознавство Європи поняття "соціального класу" (А. Сміт, Е. Конди-

льяк, К. Сен-Симон, Ф. Гизо, О. Миньє та ін. [4; 5]). Проте К. Маркс, на відміну від більшості своїх попередників, спробував виявити обґрунтування класової структури суспільства на певному етапі історичного розвитку, виходячи з аналізу усієї системи економічних стосунків.

Поряд з науковими дослідженнями проблем соціальної справедливості в суспільстві йшов еволюційний процес розвитку форм, методів, механізмів і систем соціального захисту, особливо починаючи з XIX століття. Слід зазначити, що до початку епохи індустріалізації і урбанізації основну підтримку в країнах Європи літні люди отримували від своїх сімей. Однак цей метод забезпечення старості був підірваний масовою міграцією в міські центри, що сталася у кінці минулого століття (а у Великобританії істотно раніше), наслідком якої став розпад патріархальних сімей. Крім того, економічні зміни, невизначеність і відсутність належних фінансових інструментів для здійснення накопичень знижували можливості планування своєї старості.

Промисловий робочий клас почав вимагати формування нових методів вирішення проблеми забезпечення старості. Одним з таких методів стало формування суспільства взаємодопомоги і фондів взаємної підтримки, в які робітники вносили номінальну суму, а потім могли отримати з них необхідну допомогу у разі травми, смерті годувальника сім'ї або зниження працездатності при настанні старості. Але ці фонди часто страждали від некваліфікованого управління. Крім того, відсоток охоплення ними робітників був дуже незначним. У 1889 році канцлер Отто фон Бісмарк створив першу у світі загальнонаціональну і засновану на власній системі акумуляції платежів систему страхування старості, частково відвівши тим самим робочих з-під впливу соціалістів. На межі віків у європейських країнах серйозно дебатовалося питання, чи створити загальну систему пенсійного страхування за прикладом німецької або ж вужчу, яка б доповнювала заходи, що здійснюються у рамках допомоги біднякам. На користь німецького підходу було те, що ця система розв'язала проблему забезпечення усіх літніх людей, мала власну фінансову базу та не підірвала стимулів до праці і накопичення у населення. Протилежний же підхід мав той плюс, що обходився набагато дешевше, оскільки вважалося, що не всі літні люди потребують державного забезпечення [9].

Нові пенсійні системи були сформовані в Швейцарії (1949 р.), Нідерландах (1957 р.), Швеції (1960 р.), Норвегії (1966 р.) і Канаді (1966 р.) [9]. У інших країнах Європи, а також у США і в Японії відбувалося активне розширення застосування існуючих схем взагалі за рахунок додавання до вже охоплених малозабезпечених верств населення нових громадян, що відносно краще заробляють. Таким чином, на користь поколінь, що виходили на пенсію в 60—70-х роках відбувся колосальний перерозподіл прибутків від працюючих поколінь [9]. Істотне підвищення рівня державного пенсійного забезпечення в розвинених країнах призвело до того, що фінансове навантаження, пов'язане із утриманням літнього покоління, істотно зросло. На даний час витрати держав на виплати державних пенсій складають дуже істотну долю ВВП, зокрема, в Іспанії вони складають 10,4% ВВП, у Франції—14,4%, у Німеччині—10,5%, в Швеції—9,7%, в США—6,9%, у Великобританії—7,4%, в Канаді—6,0% [10].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Розглянувши еволюцію поглядів на соціально — економічну сутність соціального та пенсійного забезпечення, на наш погляд, можна виділити наступні основні принципи, на яких повинне відбуватися їх подальше реформування:

1. Наявність диференційованого підходу щодо різних верств і груп населення, виходячи з їх соціального статусу, віку, працездатності і міри економічної самостійності.

2. Механізм соціального та пенсійного забезпечення повинен формуватися не на основі державної добродійності, а як сукупність законодавчо закріплених економічних, правових і соціальних гарантій.

3. Система соціального та пенсійного забезпечення має бути інтегрованою та діяти на усіх рівнях економічної діяльності (державному, регіональному, а також на рівні окремого підприємства), з чітким визначенням прав, обов'язків і функцій кожного з них.

Слід також зазначити, що реформування пенсійної системи вимагає комплексного підходу. Неможливо реформувати пенсійну систему у відриві від реформи заробітної плати і системи оподаткування, без розвитку фінансової інфраструктури економіки та підйому кожного виду економічної діяльності.

Реформа не повинна здійснюватися за рахунок пенсіонерів і осіб передпенсійного віку, оскільки вони не мають можливості захистити себе. Утискання ж їх прав може призвести до катастрофічного падіння довіри населення як до пенсійної реформи, так і до держави як інституції. Крім того, управління пенсійною системою повинне базуватися на чіткому розмежуванні функцій, а збір пенсійних відрахувань та їх витрачання повинні знаходитися в компетенції різних органів виконавчої влади. Система соціального та пенсійного забезпечення населення повинна існувати в єдності і комплексності з системою соціальних гарантій держави, які є основою, базисом для реалізації системи соціального захисту населення, під якими розуміються: захист прав людини на вільну працю, забезпечення особистої безпеки громадян в суспільстві, створення системи життєзабезпечення, відповідні життєві стандарти тощо.

Реалізація цих завдань можлива лише за умови комплексного використання різних методів і важелів, зокрема: реалізації конституційних прав громадян на працю і допомогу з безробіття; запровадження оплати праці не нижче мінімального рівня; індексації заробітної плати в умовах зростання цін та прожиткового мінімуму; надання державної допомоги, пільг та інших видів матеріального забезпечення малозабезпеченим сім'ям та сім'ям які мають дітей; у разі досягнення пенсійного віку; тимчасової або постійної втрати працездатності; втрати годувальника тощо.

Література:

1. Шишков В. И. Будущее не для Сизифа. Экономическая модель 21 века. Николаев: НПО "Совэнергресурс", 1992. 85 с.
2. Бондар М. І. Соціальне забезпечення та соціальний захист в Україні. Економіка та суспільство. 2021.

№ 34. URL: <http://economyandsociety.in.ua/index/php/journal/viev/34>

3. Стичинський Б. Право соціального забезпечення: проблеми становлення і розвитку. Право України, 2002. № 6. С. 86—87.

4. Волошенюк В. В., Пилипенко Г. М., Пилипенко Ю. І. Історія економічних учень: навч. посіб. Дн-ск: НГУ, 2008. С. 38—39.

5. Сміт А. Дослідження про природу та причини добробуту націй. Історія економічних учень: навч. посібник / за ред. В. Д. Базилевича. Київ: Знання, 2011. С. 196-235.

6. Платон и его эпоха: К 2400 летию со дня рождения / под. ред. Ф. Х. Кессиди М.: Наука, 1979. 319 с.

7. Аристотель. Політика: в 4-х т. / перекл. О. Кислюка. К.: Основи, 2000. Т. 4. 239 с.

8. Мор Т., Кампанелла Т. Утопія. Місто Сонця. К.: Дніпро, 1988. 256 с.

9. Шестакова Е. Е. Опыт ведения многоуровневых пенсионных систем в государствах Восточной Европы и США: общие подходы и особенности. Трудовое право. 2014. № 2. 80 с.

10. Ведишева А. Пенсії в різних країнах. Світовий досвід пенсійного забезпечення. URL: <http://taslife.com.ua/blog/world-pension>.

References:

1. Shishkov, V.I. (1992), *Budushhee ne dlja Sizifa Jekonomicheskaja model' 21 veka* [The future is not for Sisyphus. Economic model of the 21st century], NPO "Sovjenergresurs", Nikolaev, Ukraine.
2. Bondar, M.I. (2021), "Social security and social protection in Ukraine", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 34, available at: <http://economyandsociety.in.ua/index/php/journal/viev/34> (Assed 23 July 2024).
3. Stychyns'kyj, B. (2006), "The right to social security: problems of formation and development", *Pravo Ukrainy*, vol. 6, pp. 86—87.
4. Volosheniuk, V.V. Pylypenko, H.M. and Pylypenko, Yu.I. (2008), *Istoriia ekonomichnykh uchen'* [The history of economic studies], NHU, Dnipropetrovsk, Ukraine, pp. 38—39.
5. Smit, A. (2011), "Research on the nature and causes of the welfare of nations", *Istoriia ekonomichnykh uchen'* [The history of economic studies], Znannia, Kyiv, Ukraine, pp. 196—235.
6. Kessidi, F.H. (1979), *Platon i ego jepoha: K 2400 letiju so dnja rozhdenija* [Plato and his era: To the 2400th anniversary of his birth], Nauka, Moscow, Russia.
7. Aristotel' (2000), *Polityka* [Politics], vol. 4, Osnovy, Kyiv, Ukraine.
8. Mor, T. and Campanella, T. (1988), *Utopiia. Misto Sontsia* [Utopia. City of the Sun], Dnipro, Kyiv, Ukraine. 56 p.
9. Shestakova, E.E. (2003), "Experience in maintaining multi-level pension systems in Eastern European countries: general approaches and features", *Trudovoe pravo*, vol. 2, 80 p.
10. Vedysheva, A. (2024) "Pensions in different countries. World experience of pension provision", available at: <http://taslife.com.ua/blog/world-pension> (Assed 23 July 2024).

Стаття надійшла до редакції 18.07.2024 р.